

Att göra sin röst hörd – en didaktiskt orienterad bilderboksanalys av *Naturen* och *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl*

Anna Lyngfelt & Eva Söderberg

Sammanfattning

Genom narratologisk analys utforskas didaktiska möjligheter att utveckla kunskap om relationen mellan ekologisk, ekonomisk och socialt hållbar utveckling. Två bilderböcker utgör utgångspunkt för analysen: *Naturen* (2020), av Emma AdBåge, och *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl* (2020), av Linda Bondestam. Forskningsfrågan lyder: Hur kan analys av begreppet röst vara didaktiskt användbart för att bilderböckernas läsare ska kunna positionera sig själva i relation till böckernas innehåll och det omgivande samhället? De bilderböcker som används rymmer en stor tolkningspotential. Detta visar sig genom bilduppslagens rikedom av representationer i form av exempel hämtade från vår "civilisation". Dessa möjliggör prövande, tänkbara positioneringar för böckernas läsare. Genom att lyfta fram möjligheter med den narratologiska analysen visar vi vad klassrumsarbete skulle kunna innebära, med utgångspunkt i UNESCO:s *Education for Sustainable Development Goals. Learning Objectives* (www.en.unesco.org).

Nyckelord: ekologisk hållbarhet, ekonomisk hållbarhet, social hållbarhet, bilderbok, narratologi, litteraturdidaktik

Anna Lyngfelt är professor i ämnesdidaktik med inriktning mot svenska vid Göteborgs universitet. Hennes forskning rör litteraturdidaktik, flerspråkighet och literacy-utveckling.

Eva Söderberg är lektor i svenska med didaktisk inriktning vid Högskolan Dalarna. Hennes forskning och undervisning är inriktad på barnlitteratur och litteraturdidaktik. Hon sitter i styrgruppen för LDN.

Lyngfelt & Söderberg

Abstract

The purpose of this article is to explore didactic possibilities for developing knowledge about the relationship between ecological, economic and social sustainable development based on narratological analysis of Swedish picture books. For this purpose, the picture books *Naturen* (2020), by Emma AdBåge, and *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl* (2020), by Linda Bondestam are used. The research question is: How can the narratological concept of voice be didactically useful for the readers of the picture books to be able to position themselves in relation to the content of the books and the surrounding society? The analyses of the books show that it is impossible to distinguish ecological conditions from economic and social circumstances, and that becoming a subject does not necessarily lead to emancipation. In connection with this, the analyses show that the voices of the books - if seen as part of a public discourse where teaching is included - can be twisted together and develop into a *communal voice* through the voices of students. It is through the process of positioning, by making use of the interpretive potential of the picture books, that the possibilities for developing knowledge about the relationship between ecological, economic and social sustainability are to be found.

Keywords: Ecological sustainability, Economic sustainability, Social sustainability, Picture books, Narratology, Didactics

Introduktion

I UNESCO:s *Education for Sustainable Development Goals. Learning Objectives* (www.en.unesco.org) lyfts betydelsen av utbildning fram för att det ska vara möjligt att uppnå globalt hållbar utveckling. Ekologisk hållbarhet knyts här till ekonomisk och social hållbarhet, och författarna till UNESCO-rapporten visar hur de 17 globala mål som rör hållbarhetsarbetet kan implementeras genom arbete med policy- och styrdokument för undervisning, läromedel och lärarutbildning. Att arbete med hållbarhet bör genomsyra verksamheten på utbildningsinstitutioners alla nivåer betonas, liksom värdet av att utvärdera det hållbarhetsarbete som genomförs. I praktiken innebär detta att all undervisning som bedrivs på våra skolor och universitet behöver förhålla sig till de 17 mål som FN enats om 2015, genom *Agenda 2030* (www.regeringen.se). Dessa syftar till att få igång arbete med ekologisk hållbarhet genom undervisning inriktad på kunskap om människans påverkan på jordens klimat och ekosystem. Målen inbegriper emellertid också socialt och ekonomiskt hållbarhetsarbete, som att verka för att alla ska få möjlighet till utbildning oavsett socioekonomisk bakgrund och könstillhörighet.

I en svensk skolkontext går de 17 mål som UNESCO formulerat att sätta i relation till skolans värdegrund. Enligt den ska alla elever ges möjlighet att "finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet" (Skolverket, 2011). Frågan är vad detta att "kunna delta i samhällslivet" betyder ur ett hållbarhetsperspektiv, om innebörden i "ansvarig frihet" fokuseras. Ett sätt att närma sig frågan är att läsa och samtala om bilderböcker med allålderspotential, eftersom dessa kan läsas i såväl förskola och grundskola som gymnasium.

Föreliggande artikel skrivs emellertid i ett spänningsfält. Samtidigt som kritik har uttryckts mot hållbarhetsarbete som primärt inriktas på specialkunskaper och fostran, där önskvärda/icke-önskvärda handlingar pekats ut (Wals, 2015; Weldemariam, 2020), finns en tendens att uppmärksamma ekokritisk barnlitteratur med grund i böckernas (fostrande) innehåll (Goga et al., 2018; Goga & Guanio-Uluru, 2019). I sammanhanget är det *komplexiteten* i hållbarhetsarbetet som är det centrala; i artikeln diskuteras möjligheten att genom didaktiskt orienterad bilderboksanalys väcka och utveckla tankar som kan ligga till grund för enskilda och kollektiva val som görs i samband med den "ansvariga frihet" som omtalas i värdegrunden (Skolverket, 2011). På grund av denna "ansvariga frihet" blir narratologins begrepp *röst* intressant för studiens inriktning. Med "röst" avses den röst som återger berättelserna i bilderböckerna, det vill säga den som "talar" i böckerna (jfr Lanser, 1992). Det är denna röst som här förutsätts ha relevans för didaktiska samtal i klassrummet om ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet.

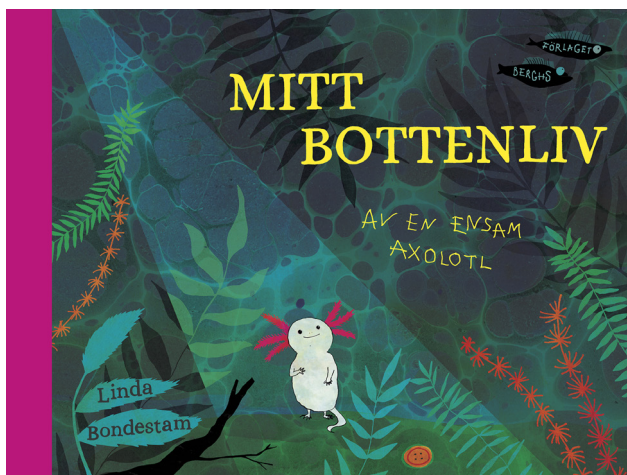
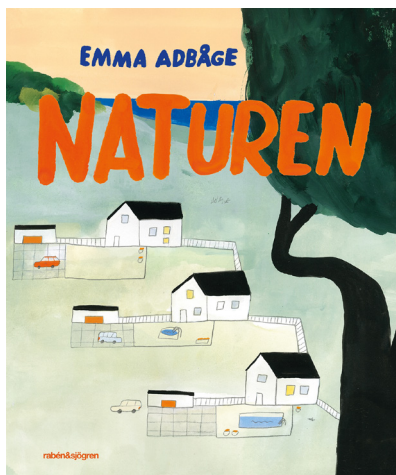
Syfte och forskningsfråga

Artikeln syftar till att med utgångspunkt i narratologisk analys av bilderböcker utforska didaktiska möjligheter att utveckla kunskap om relationen mellan ekologisk, ekonomisk och socialt hållbar utveckling och på så vis främja arbete med hållbar utveckling. För detta ändamål används *Naturen* (2020), av Emma AdBåge, och *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl* (2020), av Linda Bondestam, (se bild 1). Dessa böcker är två exempel på den skandinaviska bilderbok som sedan länge gör anspråk på att ta upp existentiella frågor och som kan sägas ha stärkt tilltalet till vuxna läsare (Omundsen, 2015). Forskningsfrågan lyder:

- Hur kan analys av begreppet röst vara didaktiskt användbart för att bilderböckernas läsare ska kunna positionera sig själva i relation till böckernas innehåll och det omgivande samhället?

Bild 1.

Naturen (2020), av Emma AdBåge, och *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl* (2020), av Linda Bondestam.

Lyngfelt & Söderberg

Miljöteman i barn- och ungdomslitteraturforskningen och litteraturredaktiken

Att miljöteman blivit alltmer framträdande i barn- och ungdomslitteraturen konstateras i Svenska Barnboksinstitutets statistik från 2020 och 2021. De finns i såväl faktaböcker som skönlitteratur för alla åldrar, och ett ökande antal titlar som rör miljö ges ut på de etablerade förlagen (Bokprovningen 2021, s. 18f.).¹ I den aktuella utgivningen finns även många bilderböcker som liksom AdBåges och Bondestams böcker tar upp hållbarhetsfrågor.

Att inte bara författare och bilderbokskonstnärer utan också litteraturvetare är upptagna av ämnet visar *På tvärs af Norden 2. Økokritiske strømninger i nordisk børne- og ungdomslitteratur* (Goga m.fl. 2021). Både genom nyskapade så kallade ekodramer och litteraturvetenskapliga analyser i essäform ges i detta nordiska projekt exempel på hur klimatkris och miljöpåverkan förmedlas genom text och bild till unga läsare. Överhuvudtaget har ekokritiken vuxit sig allt starkare inom humanvetenskaperna, och litteraturvetenskapliga studier uppmärksammar explicita och implicita värderingar i skönlitteraturen som rör natur, miljö och människans ansvar.² När det gäller barn- och ungdomslitteratur ligger forskare i Norge i framkant, bland annat genom forskningsmiljön *Nature in Children's Literature and Culture* på Høgskulen på Vestlandet (Goga m.fl., 2018; Goga, 2019; Goga & Uluru, 2019).³ Men även svenska forskare har riktat sitt intresse åt samma håll, med studier av barnlitteratur från olika tider som uppmuntrar till reflexion över relationen mellan människa och miljö. Några exempel på svenska barnlitterära klassiker som studerats ur ekokritiska perspektiv är Astrid Lindgrens *Vi på Saltkråkan* (Ahlbäck, 2010), Inga Borgs serie om Plupp (Graeske, 2020) och Annika Elmqvists *Sprätten satt på toaletten* (Dahlbäck & Nordlinder, 2020).

En studie av två andra klassiker, Barbro Lindgrens *Loranga, Masarin och Dartanjang* (1969) och *Loranga, Loranga* (1970), syftar till att nyansera bilden av det sena 60- och 70-talets miljöpolitiska barnbok. "När vardagen främmandegörs och blandas med nonsens och absurdism öppnas", konstaterar Lydia Wistisen, "ett rum för estetisk och politisk reflexion" (2018, s. 15). På liknande sätt nyanserar Olle Widhe uppfattningen att den politiskt präglade svenska barnboken från 1968 till 1977 strikt följde en socialrealistisk norm. I sin studie visar han hur barnböcker med miljömotiv i många olika genrer från perioden använder fantasi och fantastiska element (Widhe, 2019).

Även Elina Druker (2010) analyserar 1970-talets miljökritiska bilderböcker och jämför dem med senare tiders böcker. Hon konstaterar att det ideologiska perspektivet är mer tydligt framträdande i böckerna från 1970-talet, medan det vid en första anblick

1 Se även den finska motsvarigheten Kirjakori 2020, publicerad 30.3.2021: "In 2020 the highlighting themes in children's and youth books are the environmental issues, climate change, and the possibilities of children and youth to have an influence."

2 För diskussioner om definitioner av begreppet ekokritik och det ekokritiska fältet, samt exempel på dess litteraturvetenskapliga operationaliseringar, hänvisar vi till *Ecocriticism* (Garrard, 2012), *Litteraturteori* (Tenngart, 2019, s. 151–166) och *Perspectives on Ecocriticism: Local Beginnings and Global Echoes* (Haag et al. 2019).

3 För en översikt av det internationella läget, se Nina Gogas artikel från 2019: Økokritiske litteratur-samtaler – en arena for økt bevissthet om økologisk samspill?

helt tycks saknas i de på ytan mer "neutrala" bilderböckerna från 00-talet (Druker, 2010, s. 12). Men även om de senare böckerna snarast utvecklats till faktaböcker, en sorts manualer, finns, påpekar Druker, en mer underliggande ideologi där barnet ges i uppgift att genom sitt beteende rädda världen (Druker, 2010, s. 17). Oavsett synen på underliggande ideologi kan resonemanget kopplas till diskussioner internationellt och i Norden om fostran av barn till "ecocitizens", "øko-borgere" eller "eko-medborgare", bland annat med hjälp av barn- och ungdomslitteratur (se t.ex. Beeck, 2018; Goga m.fl. 2021; Harde, 2019; Massey & Bradford, 2011).

Därmed är steget till didaktiska frågor om undervisning och hållbarhet inte långt. Nina Goga har konstaterat att internationell och nationell forskning som presenterar ekokritiska läsningar av barn- och ungdomslitteratur kan bilda utgångspunkt för det som kallas ekokritisk litteraturundervisning (Goga, 2019, s. 4). Hon har bland annat intresserat sig för betydelsen av att enskilda samtal om barnlitteratur sätts in i en större klimatkurs, så att unga ges möjlighet att utveckla språklig kompetens och därigenom kan delta i denna kurs (Goga, 2019; Goga & Uluru, 2019). I en analys av skog i skandinavisk barnlitteratur konstaterar hon att träd och skog har med de litterära karaktärernas identitetsutveckling att göra, med deras strävan både att finna sig till rätta i världen och att se världen med andra ögon än de samhället påverkat dem till. Med dessa perspektiv aktiverade i skolans boksamtal om litteraturens skog och träd menar Goga att lärare kan göra elever uppmärksamma på visuella och verbala konventioner så att de blir medvetna om sina egna föreställningar och den betydelse dessa kan ha (Goga, 2020, s. 126f).

Även i den svenska kontexten finns exempel på hur boksamtal kan initiera samtal om hållbarhet, bland annat i *Didaktiska perspektiv på hållbarhetsteman: barn- och ungdomslitteratur* (Löwe & Nilsson Skåve, 2020). I kapitlet "Bilderbokens potential att i förskoleklass utveckla förståelse om människans aktiva roll för global hållbar utveckling" är utgångspunkten bilderböckerna *Winston of Churchill. One Bear's Battle Against Global Warming* (Okimoto, 2007) och *I skogen* (Lindström, 2008). Genom att diskutera innehållet i dessa båda bilderböcker ser Almgren White möjligheter till ett tematiskt arbete i förskoleklass som grundar sig på ekolitteracitet. Med det sistnämnda avses ett förhållningssätt som innebär "att en kultur av medvetenhet om hållbarhetsfrågor är något mycket större än enbart konkreta faktakunskaper om miljö- och klimatproblem" (Nilsson Skåve, citerad i Almgren White 2020, s. 95).⁴

I antologin *Arbete med hållbar utveckling i förskolan* (Fridberg & Thulin, 2021) ges ytterligare exempel på hållbarhetsarbete, och även om antologibidragen inte inriktas på bilderboksläsning är det av intresse att intersubjektivitet lyfts fram som ett användbart begrepp när förutsättningar för "hållbart lärande" diskuteras. Intersubjektivitet beskrivs av Thulin och Fridberg (utifrån Rommetveit, 1974) som en process där de som ingår i ett samtal strävar efter att etablera "tillräcklig gemensam förståelse för att upprätthålla den pågående kommunikationen eller aktiviteten" (Fridberg & Thulin,

4 Vi instämmer i detta och hade föredragit begreppet ecoliteracy (ekologisk literacy) som, menar vi, mer fokuserar på lärandeprocessen än erövrade faktakunskaper. Analogt med begreppet emergent literacy skulle det vara möjligt att tala om emergent eco-literacy.

Lyngfelt & Söderberg

2021, s. 148). Det intressanta är, som Thulin och Fridberg påpekar, att *kommunikationen* i undervisningspraktiken sällan problematiseras utan ses som förgivettagen, genom oreflekterad tradering.

Ur ett litteraturdidaktiskt perspektiv finns emellertid mycket kvar att utveckla, om man ser till undervisning om hållbarhet. Även om ekokritiken har vuxit sig stark inom humanvetenskapen, med många förgreningar som befruktat inte minst den litteraturvetenskapliga forskningen, behövs fortfarande fler studier där bilderboksanalys ses som en del av en större diskurs, i det här fallet det offentliga samtalet om människans påverkan på klimat och ekosystem. Det är mot denna bakgrund som tänkbara didaktiska implikationer diskuteras här nedan, utifrån narratologisk teori- bildning.

Röstbegreppet och den didaktiska vem-frågan

Gérard Genette (1980) tänker sig att skönlitterära analyser, som ofta är inriktade på handling, rum och persongestaltning, behöver kompletteras eller ersättas med begreppet röst (egentligen "narrativ röst") för analyser av texter som är berättande till sin karaktär. Detta tar Susan Sniader Lanser fasta på, när hon placerar röstbegreppet i en social och kulturell kontext för att visa hur röst kan användas både för att synliggöra kollektiva uppfattningar och avtäckta principer för underordning (Lanser, 1992). Hon lutar sig här mot en feministisk förgrundsgestalt, Luce Irigaray, som i sina resonemang om identitet och makt knyter möjligheten att finna sin röst (fr. *voix*) till utsikten att själv kunna välja sin väg (fr. *voie*) och därigenom kunna agera som subjekt (Irigaray, 1985).

Eftersom de bilderböcker som ska analyseras skildrar underordning och möjligheten att göra sin röst hörd är det fruktbart att utgå från Lansers röstbegrepp. Av de tre som hon använder sig av – *authorial voice*, *personal voice* och *communal voice* – är det *personal voice* och *communal voice* som är relevanta för vår analys. Titeln *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl* signalerar autobiografi. Berättaren ger intryck av att själv vara medveten om att det är han eller hon som berättar sin historia och utgör dessutom berättelsens protagonist. Detta gör att det är relevant att tala om *personal voice* när boken analyseras.⁵ När det gäller *communal voice* avser Lanser ett spektrum av praktiker som antingen artikulerar en kollektiv röst, eller ett kollektiv av röster, som är betydelsebärande med tanke på framställningens budskap (Lanser, 1992, s. 21). Denna kollektiva röst ska även vara språkligt inskriven i texten, antingen genom flera röster eller en enskild röst med mandat att tala för kollektivet. Det senare kan *Naturen* ses som ett exempel på där ett slags kollektiv berättarröst, ett "vi", används. I föreliggande artikel är dock Lansers tredje röstbegrepp relevant av flera skäl än så; denna röst, *communal voice*, skulle också kunna ses som verkningsfull i en större diskurs av offentligt samtal om människans påverkan på jordens klimat och ekosystem. Genom att använda bilderböcker av det slag vi föreslår skulle denna diskurs kunna tänkas

5 Genom det sistnämnda märks spåren från Genette i Lansers resonemang. Genette kallar de återgivningarna som berättas i första person, och har ett berättar-jag som är protagonist i skildringen, för autodiegetiska.

inbegripa även elever. Som vi ska se, längre fram, går communal voice att knyta till den didaktiska vem-frågan.

Att Lansers röstbegrepp är relevanta att utgå från beror alltså på att de bilderböcker som ska analyseras får mening genom den diskurs som de ingår i: ett pågående offentligt samtal om människans påverkan på jordens klimat och ekosystem. Som Wistisen påpekar i den tidigare nämnda "Leken i antropocen" (2018) kan människans relation till naturen problematiseras genom barnlitteratur, det vill säga om verken bryter mot den barnlitterära tradition där "natur" förbinds med oskuld och renhet. Att bilderböckerna får mening genom att de utgör en del av en diskurs innebär också att de utgör (materiella) representationer av konkreta företeelser i vår omvärld (jfr Trites, 2018), och att de genom sina språkliga uttryck (bilder inkluderade) kan bidra till samverkan både inom och utanför den diskurs som de ingår i (jfr Stephens, 1992). Som enskilda delar i denna diskurs går det också att betrakta bilderböckerna som komplexa, eftersom det redan vid en första anblick står klart att de på olika sätt bidrar med konkreta exempel på mänsklig verksamhet som påverkar klimatet.

För att återknytta till röstbegreppet är det emellertid också en central fråga om den röst som återges i bilderböckerna är bunden till ett subjekt, och om rösten i så fall ger uttryck för att subjektet – trots eventuell underordning – växer sig allt starkare under berättelsens gång. Så skulle det kunna vara i *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl*, om det som kännetecknar berättandet visar sig vara personal voice och huvudpersonen utgör protagonist i berättelsen. Att subjektblivande inte nödvändigtvis innebär att en protagonist kommer till insikt om något (jfr Nikolajeva, 2010), och denna insikt leder vidare till emancipation, är emellertid tänkbart med tanke på att de subjekt som rösterna i de båda bilderböckerna ger uttryck för har svårt att påverka de omständigheter som de ekologiskt, ekonomiskt och socialt lever under.⁶

Det som gör röstbegreppet intressant ur andra än narratologiska synvinklar är också att det går att förbinda med forskning inom området *Education for Sustainable Development*. Denna är inriktad på hur olika faktorer som rör social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet påverkar varandra, och hur vi tänker och resonerar om förhållanden som rör hållbarhet (Weldemariam, 2020). Didaktiskt är Linus Bylund och Benjamin Knutssons "The Who? Didactics, differentiation and the biopolitics of inequality" av intresse här, eftersom dessa båda forskare uppmärksammar en didaktisk fråga som de menar är förbisedd, nämligen "vem-frågan" (Bylund & Knutsson, 2020). De gör en poäng av denna vem-fråga genom att lyfta fram betydelsen av att lärare (och utbildningsinstitutioner) inte "äger" frågor som rör hållbarhetsperspektiv och därför bör överlåta samtal om dessa åt eleverna själva. Grundtanken är att om ett kollektivt meningsskapande ska kunna växa fram, som inte främjar reproduktion av värderingar och samhällsföreteelser som bromsar hållbarhetsarbete, behöver elever betros med förmåga att kunna utforma sitt eget "vem". Detta "vem" kan handla om vilka de vill vara, både i relation till andra och i relation till missförhållanden som de

⁶ I bilderböckerna är det också intressant vad som ska karaktäriseras som subjekt. Särskilt i *Naturen* är detta komplicerat. Är det människorna som skildras i boken som utgör subjekt eller är det "Naturen"?

Lyngfelt & Söderberg

upptäcker finns i eller utanför den egna livssfären.

Följaktligen, menar vi, kan de bilderböcker som analyseras här uppmuntra till att utveckla ”röster” hos läsarna, det vill säga uppmuntra till ett konstituerande av Bylunds och Knutssons ”vem-fråga”; genom att ta ställning till bilderböckernas innehåll och form kan läsarna utveckla tankar om sin egen och andras roll i samhällsutvecklingen. Bylunds och Knutssons resonemang går då att knyta till Jerome Bruners idéer om att vi är berättelser och individuellt och kollektivt formar de vi vill vara genom berättande om oss själva och andra (Bruner, 2002). För att kunna utforma detta ”vem” krävs då rimligen stoff att arbeta med som är utmanande och mångbottnat.

Nedan följer nu en kort redogörelse av principen för valet av de båda bilderböcker som ska analyseras, liksom tankar om hur analysen kommer att genomföras.

Urval och bilderboksanalys

Valet av bilderböcker för denna studie har styrts av ambitionen att finna samtida verk som är tematiskt relevanta och berättartekniskt komplexa och därför inbjuder till tolkningar som ger läsare möjlighet att utveckla egna ställningstaganden. Detta närmande till bilderboken kan jämföras med det som finns i antologin *Challenging and controversial picturebooks*; i antologin ges ett antal exempel på hur okonventionella bilduttryck tvingar läsaren att gå djupt in i läsningen för att förstå vad komplexa bilderböcker egentligen handlar om (Evans, 2015). Förutom text- och bildsamverkan kan förståelsen vara beroende av den grafiska formgivningen, titelns mångtydighet och utformning, användningen av omslagsbilder, pärmens insidor och försättsbladen. Annat som kan påverka läsningen är bruket av färgers symboliska valör, referenser till konst och litteratur samt greppet pageturner (se t.ex. Nikolajeva, 2000 och Rhedin, 2013).⁷ En bilderbok kan också uppmuntra till omläsningar, där intryck och tolkningar från den första läsningen kan spela med i och förändra nästa läsning (se t.ex. Kovač, 2018, s. 415). Med andra ord ser vi bilderböckers tolkningspotentialer som en avgörande förutsättning för didaktiska samtal om hållbarhet, vilket innebär att vi valt bort ”illustrerade manualer” och faktaböcker där barn agerar som aktiva protagonister (jfr Druker 2015).

Urvalskriterierna uppfylldes av Emma AdBåges *Naturen* och Linda Bondestams *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl*, två bilderböcker från 2020 som, vilket vi redan konstaterat, erbjuder många tolkningsmöjligheter och kan läsas både i förskolan, grundskolan och på gymnasiet. När det gäller *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl* bekräftas detta av redan befintliga analyser av Lydia Wistisen och Mia Österlund i den tidigare nämnda *På tvärs af Norden 2 – Økokritiske strømninger i nordisk børne- og ungdomslitteratur* (2021). Båda relaterar till forskningsfältet skräpstudier (Waste Studies), men tyngdpunkterna skiftar något beroende på övrig teoretisk inspiration,

⁷ Med ”pageturner” avses någon detalj i nedre högerkanten på ett bilderboksuppslag som pekar fram emot nästa uppslag och som på så sätt uppmunar läsaren att bläddra för att upptäcka det nya uppslaget. Denna detalj kan vara verbal (t.ex. en fråga) eller visuell (t.ex. en dörr att öppna eller en väg eller tråd att följa). Genom dessa pageturners kan läsaren bli medskapande när det gäller rörelse och tempo (Nikolajeva, 2000, s. 81).

till exempel synen på avfallens estetiska potential och dess funktion (Wistisen, 2021, s. 36-41) och föreställningar om olika tidslighetsbegrepp som på en rad sätt kopplas till samtiden och dess klimatkurser (Österlund, 2021, s. 116-121). I vår analys av AdBåges och Bondestams bilderböcker är det emellertid böckernas röst som utgör utgångspunkten för analyserna, eftersom röstbegreppet förväntas vara didaktiskt användbart för att bilderböckernas läsare ska kunna positionera sig själva i relation till böckernas innehåll och det omgivande samhället.

På omslagsbilden till AdBåges *Naturen* möter läsaren tre vita hus med svarta tak som signalerar samtid. De tycks placerade på en diagonal linje under själva titeln som utgörs av stora, feta versaler i orange. Bakom titeln anas blått vatten. Med sina rektangulära gårdsplaner, pooler, garage och garageuppfarter upptar husen något mindre än halva bildsidan. Till höger på sidan finns även något som skulle kunna vara en väg eller ett träd. På pärmens baksida fortsätter bilden med några enstaka träd, buskage och mer vatten. Vem, eller vad, som är bokens huvudperson, eller vem eller vad som kommer att berätta, framgår inte, men som omslagsbilden förutskickar kommer såväl naturen som människorna i husen att vara centrala. I Bondestams bilderbok antyder däremot redan titeln, *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl*, att axolotlen är den som berättar. Axolotlen är en nattaktiv vattenlevande salamander som enbart förekommer i Mexiko, och med sina antropomorfa drag i boken – den både pratar med oss läsare och går i skola – utgör den ett exempel på det ofta använda greppet i barnlitteraturen att låta djur stå för berättandet (se Westin, 2013).

Eftersom analysen syftar till att lyfta fram tolkningspotentialer, och dessutom påminna om böckernas inbjudan till omläsning, har den en hermeneutisk ansats. För att utforska de didaktiska möjligheterna i samband med bilderboksanalys sätts "yttranden" på enskilda uppslag i relation till varandra, liksom till "yttranden" i boken som helhet. Vid analysen kommer särskild uppmärksamhet att riktas mot sådant som kan ge konkretion åt samtal om innebörden i ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet – i förening. Här kan till exempel ansiktsuttryck, blickar och gester i bilderna, storleksskillnader mellan barn och vuxna, bidra med betydelsefull information (jfr Laukka, 2013). Hur böckernas röst driver handlingen framåt är, som påpekats, centralt. I analyserna kommer resonemang att föras om berättelsernas röst kan betecknas som communal voice eller personal voice. Om rösten uttrycker ett subjektblivande och detta begränsas av ekologiska, ekonomiska och sociala faktorer kommer detta att uppmärksammas. I diskussionen av analysresultaten kommenteras sedan huruvida communal voice är relevant ur ett didaktiskt perspektiv, där undervisning i skolan ses som en del av en offentlig diskurs om människans påverkan på klimat och ekosystem.

Lyngfelt & Söderberg

Analys av AdBåges Naturen

I *Naturen* finns som framgått inga människor på omslagsbilden, men på titelsidan under själva titeln presenteras en grupp människor och några djur i bild. På bokens första uppslag, där vänstersidan är densamma som på omslagsbilden, utvecklas presentationen i text: "Det här är en by där det bor lite olika. Några barn är vi förstås, och vuxna i blandade åldrar. Sen har vi husdjur också. Hundar och det." Denna presentation följs av en beskrivning av "titelobjektet" – Naturen – som liksom personnamn skrivs med en inledande versal: "Utanför vår by ligger lite annat. Det kallas för Naturen. Men det är mest bara skog, nå sjö, lite buskar och nåt hav." Även om människorna ännu inte syns i bilden kan redan detta första uppslag väcka frågor dels om naturen som koncept, vad den egentligen är (jfr Soper 1995), dels om relationen mellan människan och det hon benämner Naturen ser ut. Med andra ord högst centrala frågor inom ekokritiken. Hos AdBåge beskrivs Naturen som något som ligger *utanför* byn. Den förminskas och reduceras både genom formuleringen "är mest bara" och de få isolerade beståndsdelar som räknas upp. Frågan om gränser, och indirekt om över- och underordning, antyds dessutom visuellt genom att de tre husen till vänster på uppslaget sammanbinds av ett vitt staket som i sin tur bildar ett slags skiljelinje mellan husen och den natur som illustreras främst på uppslagets högra sida. I mitten av uppslaget tornar ett väldigt träd upp sig.

Bokens 14 följande uppslag växer fram till en skildring av hur människor och husdjur följer årstiderna i vardagssysslor, sport, lek och arbete. Läsaren får bevittna hur byborna agerar inför det som traditionellt förknippas med årstiderna och deras växlingar, men också vad som händer då årstidsförväntade väder uteblir eller utvecklas i extrem riktning. I olika integrerade bildfält visas på bokens andra uppslag hur människorna kurar skymning i höstkvällen, åker pulka i en snöig backe, leker på stranden och badar i havet. "Alla i byn gillar Naturen", lyder texten. "Vi tycker om lite olika väder och årstider och sånt." På det tredje uppslaget uttrycker texten byinvånarnas kärlek till naturen, detta med exemplet hösten då lindens lövverk "plötsligt" går från grönt till rött. I bilduppslaget med det centrerade trädet och dess väldiga röda krona ligger en person på en gren, en annan sitter på en sten, en lutar sig mot trädets stam, några leker med dess löv och andra plockar svamp. Följs personernas blickar blir det tydligt att det de kallar Naturen bokstavligt talat är i fokus. Intrycket av hur människorna *tittar* på naturen – är de som observerar – förstärks av att en vuxen bybo riktar en kikare mot trädet och en annan håller upp ett litet barn mot trädets krona för att det ska kunna se.

Det andra och tredje uppslaget skulle följaktligen kunna sägas illustrera föreställningen om det positiva som närhet till naturen innebär. Naturen har estetiska, behagliga och omväxlande sidor som fyller människornas behov av skönhet och förändring. Men på det fjärde uppslaget börjar denna närhet ställa till problem. Byinvånarnas besvär med löv från linden resulterar i att den fälls. Trädkronan har nu samma färg som smuts – eller avföring – och illustrationen av den framstår nästan som smetig. På samma sätt övergår den ena mer fridfulla naturaktiviteten efter den andra i boken till ett slags allt mer stegrande konflikt. På det sjätte uppslaget leder ett kraftigt snöfall till att människorna dumpar snö och grus i en sjö – som senare visar sig ha

blivit förstörd till följd av dumpningen. På det åttonde uppslaget klagar de över allt arbete som vårens växande frösådd så småningom kräver, över stickande buskar och en fågel som försvarar sina ägg. De barn som jagas av fågeln från vänster till höger på uppslagets högra bild fungerar tillsammans som en pageturner (jfr Nikolajeva, 2000, s. 81) – hur ska det gå? – men på nästa uppslag är fågeln borta och barnen står med tallrikar i sina händer och väntar på den flintastek som någon grillat av ved från den nedhuggna linden. Här framgår också att marken runt husen asfalterats: "Nu ska vi inte behöva oroa oss för ogräs eller onda ryggar mer!"

Asfalt löser problemet, tillfälligt. På det tionde uppslaget har den sjö som tidigare vaggat byinvånarna till ro i deras båtar förvandlats till ett stormande inferno. En specialbrygga för en miljon kronor beställs. Därefter övergår sommarvärmen i extrem hetta, torka och vattenbrist. Trädets möjlighet att skugga finns inte längre och bilar-
nas air condition utnyttjas. Det hela accelererar på uppslag 14 och 15 där åsknedslag, bränder och våldsamma skyfall skapar förödelse i byn.

Denna bilderbok erbjuder följaktligen många möjligheter till samtal om hur den från början harmoniska samvaron med Naturen övergår i alltmer dramatiska situationer och uppiskade stämningar. Vad är orsak och vad är verkan? Hur reagerar människorna – och vilken erfarenhet och kunskap stöder de sitt agerande på? Vem har makt att fatta beslut och bestämma? I samtalet om detta är inte bara bilderna i boken viktiga utan också i högsta grad den verbala berättarrösten. I *Naturen* är den som framgått ett "vi", pronomenet "jag" används aldrig, och denna röst hänvisar genomgående till detta kollektiva "vi", till exempel i reaktionen på lindens löv på bilarna: "Vi blir galna" (uppslag 4). Bakom detta "vi" kan läsaren ana ett "jag" som har befogenhet att göra sig till tolk för bykollektivets barn, vuxna och husdjur, med andra ord ett slags communal voice (Lanser, 1992, s. 21).⁸ Ibland använder vi-berättaren även formuleringar som "alla", "alla i byn" eller "ropar nån". Yttranden av typen "HÄRLIGT!, ropar vi" (uppslag 4 och 11) eller "Aaaaaaah, suckar alla" (uppslag 13) förekommer också. Här finns med andra ord både en communal voice som i Lansers teoribildning (1992, s. 21) kan kallas "singulär" (en individ talar för flera) och en antydan till communal voice som kan kallas "simultaneous" (flera röster talar samtidigt) – i boken finns en växling mellan dessa båda uttryck för communal voice.

Detta konsekvent genomförda vi-perspektiv, med glidningar inom det Lanser benämner communal voice, är ovanligt i barnlitteraturen. Det pockar på uppmärksamhet och kan användas som utgångspunkt för samtal om hur berättelsen kan läsas och förstås och hur man som läsare kan reflektera över den och sig själv. Varför står det alltid "vi" och aldrig "jag"? Vilken betydelse har det att ingen individ tydligt träder fram ur kollektivet? Vad kan det betyda att berättarrösten ofta liknar ett barns, men ibland har en vuxen diktion? Hur kan man tolka det faktum att de vuxna kropparna är oproportionerligt stora i relation till barnkropparna, men att de vuxna ändå ägnar sig åt typiska barnaktiviteter? I vissa formuleringar framstår vi-formen som ologisk,

8 Som Nikolajeva (2017, s. 156) skriver kan kollektiva huvudpersoner betraktas som ett för barnlitteraturen typiskt grepp: "I barnlitteraturen förekommer ofta en kollektiv huvudperson, medan det även kan finnas individuella huvudpersoner. Det finns ytterst sällan kollektiva huvudpersoner i vuxenlitteratur, de enstaka fallen kan betraktas som avvikelser och djärva narratologiska experiment

Lyngfelt & Söderberg

ibland komisk, ja rentav absurd, och ger intryck av att byborna inte bara har en gemensam röst utan också sammanlänkade hjärnor och känslor. "När vi tänker efter så ÄLSKAR vi faktiskt Naturen" konstateras på uppslag 3, och på uppslag 9 beskrivs en kollektiv insomning – "Vi ligger i våra båtar och ska sova. Det kluckar så mysigt, som en stor vagg! Alla somnar direkt" – men efter det finala katastrofvädet utbrister de kollektivt: "JÄVLA NATUR!" (uppslag 15). Byn i AdBåges bok är ingen Bullerby, som i Astrid Lindgrens barnböcker, eller ekoby, som i många gröna projekt som profilerar sig gentemot det urbana och icke-hållbara. Vad kan en by med bybor representera som i alla lägen agerar som en och samma kropp, som har en uppfattning om sig själv som naturälskare men vars perspektiv är kortsiktigt och uteslutande antropocentriskt? En by med bybor där oreflekterad konsensus rådet?

Vi-perspektivet kan alltså väcka problematiserande frågor om hur olika icke omnämnda "jag" i boken förhåller sig till dess kollektiva "vi", men också om hur läsares jag förhåller sig till vi-kollektiv och kraften i kollektiva berättelser om detta vi (jfr Bruner, 2002). Frågan "vem" blir därmed central, även för att inkludera det som inte ges en verbal röst i boken – det som är "något annat", den som från början är ohörbar. Inledningsvis beskrivs Naturen som något passivt, viljelöst, ett objekt utan röst: "Naturen tycker inget särskilt, den bara står där helt vanligt och växer och kvittrar och susar och skvätter" (uppslag 2). Så småningom förändras beskrivningarna av Naturens uttryck: "Och snön den vräker ner" (uppslag 6), "Vågorna slår och skummar" (uppslag 10), "Naturen bara gassar på med värme" (uppslag 13) och "Sen smäller det överallt. Det blinkar och har sig" (uppslag 14). I samband med ovädet och branden i byn konstaterar kollektivet: "Och naturen lyssnar inte. Den bara gör. Den blinkar och brinner och dånar och slår." (uppslag 14) Naturen har alltså ingen röst i egentlig mening men successivt blir det allt tydligare att den har ett slags agens. Det sista uppslaget, som med små variationer bildmässigt upprepar det första, ger dock en antydning om att bokens berättande vi-röst nu kanske uppfattar Naturens agerande som ett slags "svar": "Sen blir det tyst. Inget brinner, inget svarar, inget smäller eller ropar. Det bara ryker lite från ett nyponris." Den bildmässiga närheten till det första uppslaget uppmuntrar läsaren att återvända dit och jämföra de allra sista raderna i boken med de första, som lyder:

Det här är en by där det bor lite olika.

Några barn är vi förstas, och vuxna i blandade åldrar.

Sen har vi husdjur också. Hundar och det.

Utanför vår by ligger lite annat. Det kallas för Naturen.

Men det är mest bara skog, nån sjö, lite buskar och nåt hav. (Naturen, första uppslaget)

De sista raderna lyder:

Naturen står kvar. Med sina skogar och buskar, sin sjö och sitt hav.

Och på ett ställe, liksom utanför Naturen, där ligger vår by.

Men det är mest några hus och lite asfalt och sånt. (Naturen, sista uppslaget)

En bok som så tydligt arbetar med cirkelkomposition, och som har så påfallande få pageturners, stimulerar till omläsning och att stanna kvar på uppslagen och verkligen reflektera över text och bild. I texten på det uppslag där själva berättelsen avrundas framgår det alltså att ett perspektivskifte har ägt rum. Nu är det "byn" som placeras utanför och beskrivs, liksom tidigare naturen, på ett reducerande sätt. Hur kan man mot denna bakgrund resonera om maktordningen mellan människorna och det de kallar Naturen? När läsaren bläddrar fram och tillbaka mellan bokens inledning och avslutning framgår det också att pärmarnas insidor har samma färg som titelns bokstäver – Naturen, och som den enda blomma som nämns vid namn – den lättodlade och tacksamma trendblomman tagetes. Vad kan detta betyda? Även ett träd lyfts fram – linden. I en av de nämnda litteraturdidaktiska studierna om ekokritiska perspektiv på skandinavisk barnlitteratur visar Nina Goga (2020) att representationer av skog och träd ofta har med de litterära karaktärernas identitetsutveckling att göra. Som framgått handlar den om deras strävan både att finna sig till rätta i världen och att se världen med andra ögon än de samhället påverkat dem till. Med andra ord är begreppet röst, liksom en problematiserande diskussion om hur "vi och "jag" förhåller sig till varandra, ytterst relevant. Goga ser karaktärernas identitetsutveckling som uttryck för en strävan mellan antropocentriska och ekocentriska perspektiv. När det gäller *Naturen* kan man i samtal fundera över om det finns en tredje position mellan de positioner, eller hållningar, som det första och sista uppslagen ger uttryck för. Kanske kan diskussionen leda in på samtal om hållbarhetsfrågor i byar – eller byn – utanför bokens pärmar och så att läsarna därmed kan inta en position i den offentliga diskurs där communal voice ingår.

Analys av Bondestams Mitt bottenliv – av en ensam axolotl

I *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl* får läsaren lära känna ett ovanligt djur, en axolotl. Genom bilderbokens 20 uppslag framgår det hur axolotlen lever och tänker, och också hur axolotlens levnadsvillkor ser ut. Ansatsen är utvecklingsbiologisk – det första uppslaget är utformat som en skapelseberättelse: "Luften osade av kärlek och så småningom dök det upp en massa duniga, fjuniga, fjälliga och stickiga som pep och skrek." Spänning skapas genom kontrasten till det därpå följande uppslaget – nu myllrar inte skapelsen av det som fanns på jorden när den var "nyfödd" (uppslag 1) utan av "nya djur" (uppslag 2). Det andra uppslaget i boken domineras av människor i en stadsmiljö med kända varumärken som reklam på husen, och i mitten av uppslaget finns en zooaffär. De människor som återges är strängt upptagna av det de håller på med. De kallas för "lunsarna" och representeras av en lysande hamburgare på ett torn i uppslagets högra hörn. Detta torn ligger vid en sjö där axolotlen lever.

Efter bokens inledning följer nu, från och med uppslag 3, en personligt utformad jag-berättelse där axolotlen berättar om sitt liv. Djurets exklusivitet slås fast från början ("Vem vet, kanske var jag våtmarkens sista axolotl?"). Axolotlen trivs i sin "vrå av världen" och simmar ibland upp till ytan för att titta på "de roliga lunsarna" och se vad de kastar i sjön (uppslag 4). Axolotlens berättar också om sin skolgång: "Vi fick lära oss många viktiga saker." (uppslag 5). På bilduppslaget sitter småfiskar, tigersa-

Lyngfelt & Söderberg

lamandrar och snäckor (men bara en axolotl) på konservburkar som innehållit mat som tonfisk, sill och makrill. På burkarna finns ark med olika typer av fakta om djuret axolotl, som skulle kunna vara hämtade ur en faktaruta i ett no-läromedel. Axolotlen berättar sedan om sina vänner och livet i sjön framstår som socialt: "Ibland firade vi lunsbaluns och dansade som de där tvåbenta på sina båtar." (uppslag 6).

Om dessa uppslag om djurens liv (1, 2-6) tjänar som en bakgrund fylld av gemenskap följer nu en spänningsskapande kontrast där axolotlen är lämnad åt sitt öde som ensam varelse (uppslag 7-18). Uppslagens bilder skildrar en ofrivillig ensamhet där axolotlen håller en dödska i ena handen på uppslag 8 (som Shakespeares "Hamlet") och dag och natt letar efter sina vänner. Bilduppslag 9 och 10 är nattsvarta men den lysande hamburgaren skiner som en fyr och det är tydligt vad som pågår vid sjön, trots de dunkla färgerna. Två stora fartyg trålar fisk (uppslag 9) och axolotlen försöker muntra upp sig genom att titta på film (uppslag 10). Ändå konstaterar axolotlen att "mitt bottenliv smakade surt" (uppslag 10). En fruktansvärd eldsvåda återges i orange-erött, med kala, svarta träd (uppslag 11). På detta uppslag är axolotlen skildrad som en mycket liten varelse i marginalen, som håller sig för näsan eftersom "huden kring nosen blev alldeles torr och fnasig" (uppslag 11). Då återvänder axolotlen till sjöbotten och drömmer om en lyckligare tid (uppslag 12).

Axolotlen väcks emellertid av en storm som visar sig vara en "rasande monstervåg" som kastar ut axolotlen "i världen" (uppslag 14). Genom tre uppslag (13-15) får läsaren sedan följa den ensamma axolotlens ofrivilliga resa. Livrädd sitter han/hon i en konservburk och krockar slutligen med "något kallt och genomskinligt" som läsaren (genom bilden) förstår är ett skyltfönster (uppslag 16). Han/hon tappar en arm och uppslag 17 är blåsvart med följande textrad: "Allting blev tyst." På uppslag 18 uppenbarar sig emellertid en varelse och axolotlen prövar att säga "Hello". Axolotlen ger sig nu ut för att utforska sin "nya hemtrakt" tillsammans med sin bekantskap. Sjön visar sig ha blivit större och grumligare men axolotlen skildras som lycklig – med sin nya bekantskap blir han/hon förälder till "987 små yngel" (uppslag 20). På detta sista uppslag i boken är axolotlen omgiven av gula och grå yngel – grå med röda "hårtestar" som axolotlen själv och orange-gula som livskamraten. Världen utanför den egna livsfären framstår i denna nya situation som perifer: "Vart de stora lunsarna tog vägen visste ingen men det tänkte vi sällan på. Mitt bottenliv hade blivit ett toppenliv!" (uppslag 20).

Bildberättandet ger många möjligheter till samtal om varför djur och människor lever separerade, trots att de från början delar livsbetingelser i Bondestams bilderbok. Åtskillnaden framgår på en rad olika vis, bland annat genom uppslag 4 där en man fotograferar en kvinna på en bro vid sjön samtidigt som texten handlar om axolotlens liv på botten. Skröp orsakat av mänsklighetens framfart återges tydligt samtidigt som festande på båtar finns med på uppslaget (liknande de festligheter på båtar som finns med i Tove Janssons *Vem ska trösta knyttet?*). I sammanhanget framstår den fotograferade mannens tatuering, "Carpe diem", som ett uttryck för en narcissistisk kultur, helt orienterad mot behov skapade av homo sapiens. Att berättelsens röst har karaktären av personal voice (Lanser, 1992) är uppenbart, eftersom berättaren i boken (axo-

lotlen) ger intryck av att själv vara medveten om att det är han/hon som berättar sin historia och utgör berättelsens protagonist. Som subjekt driver han/hon handlingen framåt men begränsas också i sina aktiviteter och möjligheter till subjektblivande. I boken förbinds tydligt ekonomiska och sociala villkor till ekologiska; axolotlen är tydligt underordnad människans påverkan på klimat och ekosystem. Samtidigt gör han/hon det som är möjligt utifrån sina livsbetingelser, inte minst socialt – axolotlen drar nytta av skräp som ramlar ned i vattnet där han/hon befinner sig och väljer att bejaka en relation när en sådan erbjuds i slutet av boken. Spänning skapas i själva verket genom att den som är underordnad har en röst i berättelsen och hela tiden försöker göra det bästa av sin situation. Berättelsens över- och underordning framstår därigenom inte som statisk och för evigt given. I framställningen är det inte heller självklart om det som titeln anger, en skildring av ett "bottenliv", ska tolkas konkret eller i överförd bemärkelse (för att beteckna ett mentalt tillstånd).

Framför allt är det illustrationerna, med återgivning av symboler för vår "civilisation" i form av varumärken (se t ex uppslag 2), som bidrar till att placera axolotlen i ett sammanhang som uppmuntrar till tankar om hur ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet hänger ihop. Detta är väsentligt eftersom frågan om hur vi *tänker och resonerar* om förhållanden som rör hållbarhet är centralt för forskning inom området *Education for Sustainable Development* (Wals, 2015; Weldemariam, 2020). Möjligheten att kunna positionera sig i relation till bilderbokens röst, genom att inta en position i den offentliga diskurs där communal voice ingår, är då av didaktiskt intresse eftersom den rymmer möjligheten att svara på den didaktiska vem-frågan (jfr Bylund & Knutsson, 2020).

Mitt bottenliv – av en ensam axolotl väcker dessutom frågor om hur kunskap används och betydelsen av över-/underordning i samband med kunskapsutveckling och spridning av kunskap. Av det uppslag där axolotlens skolverksamhet skildras (uppslag 5) framgår tydligt att fakta finns om axolotlen som art, men (åtminstone vuxna) läsare inser att denna kunskap riskerar att inte få någon spridning utanför skolan på sjöbotten. "Lunsarna" förhåller sig ju genomgående distanserat till djurens värld – att döma av bildernas innehåll ägnar de sig mest åt underhållning och att äta.

Frågan är emellertid vilka läsarna identifierar sig med när de tolkar bokens innehåll. Trots att bokens röst är tydlig, och härrör sig från ett subjekt, är det inte självklart att läsarna identifierar sig med axolotlen vid en första genomläsning. Trots axolotlens antropomorfa drag skulle det kunna vara lättare för läsare att identifiera sig med de människor i boken som lever bland symboler för vår civilisation (genom återgivna varumärken) och talar i mobiltelefon och äter hamburgare. Frågan om identifikation är inte oväsentlig. Står behovet av att kunna identifiera sig med någon/något i konflikt med möjligheten till omprövning för läsaren, om vem läsaren vill vara (jfr Bylund & Knutsson, 2020)? För vilka vill vi som läsare vara, som individer och kollektiv, när vi läser och tolkar boken (jfr Bruner, 2002)? Några som "ser på", som "lunsarna" i berättelsen, utan att agera i samband med omvälvande klimatförändringar?

Att boken ger rika möjligheter till tolkning är med andra ord väsentligt ur ett didaktiskt perspektiv. Genom de många möjligheter till kombinationer av information

Lyngfelt & Söderberg

som text och bild förmedlar väcks frågor om en tänkbar fortsättning för liv bland "lunsar" och axolotler. För hur ska det annars gå med axolotlens 987 små yngel när de blir stora? När våra elever blir vuxna? Berättelsens sista uppslag, med alla dessa yngel och bokens huvudperson med partner, kan jämföras med den bild på huvudpersonen som täcker nästan hela det inledande uppslag där information om titel, författare och förlag ges. Vad har egentligen hänt däremellan? Till fördjupande samtal kan även två citat från "lunsar" utanför berättelsen om axolotlen bidra. Dessa återger två astronauters syn på livet på jorden. Det första citatet finns på pärmens insida i vit text mot en mörk stjärnhimmel och är yttrat av Mike Collins, astronaut på Apollo 11:

Märkligt nog var den överväldigande känslan jag
fick när jag blickade ner mot jorden: Oj, vad den
där lilla saken är ömtålig där nere! (astronauten Mike Collins)

Det andra citatet mot den vida stjärnhimlen finns på insidan av pärmens baksida och är yttrat av Edward Tsang Lu, NASA-astronaut:

Mitt övergripande intryck av livet på jorden är hur ihärdigt det
är. Det har lyckats täcka hela den här planeten på alla tänkbara
platser – livet finner alltid en väg. (astronauten Edward Tsang Lu)

Dessa delvis motsägelsefulla citat kan uppmuntra till såväl läsning som omläsning av *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl* och bidra till fortsatta samtal om "livet på jorden".

Diskussion

Eftersom syftet med artikeln är att utforska möjligheterna med narratologisk analys ur ett didaktiskt perspektiv är, som vi sett, begreppet röst centralt för framställningen (jfr Lanser, 1992). Genom analyserna har uppmärksamhet fästs vid frågan om hur ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet kan hänga ihop genom ett tolkningsarbete där bilderböcker används som är mångbottnade och rymmer en stor tolkningspotential. Framför allt är det bilduppslagens rikedom av representationer, i form av exempel hämtade från vår "civilisation", som möjliggör prövande, tänkbara positioneringar för böckernas läsare. Att positioneringar bland elever bör uppmuntras i samband med klassrumsarbete inriktat på hållbar utveckling har också Bylund och Knutsson visat (2020), när de lyfter fram vikten av att låta elever reflektera över den didaktiska vem-frågan ur ett elevperspektiv.

Genom analyserna har vi också försökt uppmuntra till reflektion över vad arbete med utbildning inom ramen för UNESCO:s *Education for Sustainable Development Goals. Learning Objectives* kan innehålla (www.en.unesco.org). Detta har vi gjort genom att föreslå att bilderböcker, och samtal om dem, kan användas för att visa att det inte är självklart vems eller vilkas röster som ges utrymme i det offentliga samtalet – frågan är om vissa ens blir hörda. Trots betoningen av den didaktiska vem-frågan i artikeln har vi dessutom försökt vidga diskussionen till att inte enbart omfatta en-

skildas engagemang utan också omständigheter som är strukturellt betingade. Detta skedde redan vid valet av litteratur; båda böckerna speglar samhällsordningar där inte individer enskilt (utan tillsammans) kan påverka de hinder som försvårar arbete med hållbar utveckling. Bägge böckerna kan sägas skildra *relationen* mellan ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbar utveckling. Genom att denna är implicit (men befintlig) inbjuder böckerna till ett aktivt tolkningsarbete där inte elever skuldbeläggs som individer. Istället uppmuntrar böckernas form och innehåll till ett metakognitivt inriktat klassrumsarbete som kan utveckla elevernas tolkningar och bidra till tankar om möjligheter för vår planet, genom intellektuell bearbetning av de konkreta förhållanden som lyfts fram i bilderböckerna. Engagemang kan då skapas genom samtal inriktade på spänningen mellan berättelsens röst och möjligheten till subjektstillhörande för den, eller dem, som rösten tillhör. Didaktiskt är det även möjligt att ta sin utgångspunkt i frågor som rör identifikation. I bilderböckerna är det nämligen inte självklart vem eller vilka som läsaren identifierar sig med. Är det med det ”vi” som talar i AdBåges bok, som många unga kan känna igen sig i, eller med den Natur detta vi talar om? Är det med den axolotl som talar i Bondestams bok eller med dem som lever det liv som de flesta av oss lever i samhället?

Genom vårt bidrag önskar vi också utvidga och fördjupa det ekokritiska arbete som redan finns inom barn- och ungdomslitteraturforskningen (se bl a Goga, 2019; 2020; Löwe & Skåve, 2020), och knyta samman didaktisk forskning med litteraturvetenskaplig. Att knyta forskning inom ämnesdidaktik och litteraturvetenskap till forskning inom området *Education for Sustainable Development* ser vi också som en poäng, eftersom forskare inom det senare området är upptagna av vår civilisations sätt att *tänka* om hållbarhet, och vårt sätt att värdera olika former av kunskap (se bl a Wals, 2015 och Weldemariam, 2020). I sammanhanget är då också arbetet med hållbarhet inom förskolan relevant, eftersom detta är inriktat på hur vi *kommunicerar* med varandra om hållbarhet (Fridberg & Thulin, 2021); det är genom denna kommunikativa aspekt av hållbarhetsarbetet som den didaktiskt orienterade bilderboksanalysen (genom Lansers röstbegrepp) är relevant (Lanser, 1992).

Sammanfattningsvis har vi genom analyserna av *Naturen* och *Mitt bottenliv- av en ensam axolotl* visat att berättarrösterna i böckerna härrör sig ur subjekt – eller objekt – beroende på det perspektiv som läsaren intar vid läsningen av böckerna. Ses ”Naturen” och ”axolotlen” som subjekt är dessa subjekts handlingsutrymme kraftigt begränsat av strukturella faktorer som vår civilisation åstadkommit. Båda böckerna är utformade så att det är omöjligt att skilja ekologiska förutsättningar från ekonomiska och sociala omständigheter, och det finns i en klassrumssituation rika möjligheter att utnyttja det faktum att det inte är självklart vilken ”röst” man som läsare identifierar sig med i böckerna.

Att böckernas berättarröster -- om de ses som delar av en offentlig diskurs där undervisning om ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet ingår – kan utnyttjas för att stötta eleverna i sin utveckling har vi också lyft fram. Det är då böckernas tolkningspotentialer som det går att dra nytta av i klassrummet, eftersom samtal utifrån böckernas form och innehåll kan bidra till elevpositioneringar där eleverna

Lyngfelt & Söderberg

får utrymme att utveckla tankar om vem man vill vara och vad man vill bidra till i det omgivande samhället (jfr Bylund & Knutsson, 2020). Det är med andra ord valet av litteratur, och (tänkbara) samtal om böckernas form och innehåll, som möjliggör förståelse av det omgivande samhället och dess utmaningar. Det vi pekat på här är de didaktiska möjligheter som tolkningsmöjligheterna erbjuder, genom att berättarrösten i böckerna kan gå i dialog med elevernas röster – om bilderböckerna används på ett sätt där eleverna ges möjligheter att utveckla tankar om ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet.

Referenser

- Adbåge, E. (2020). *Naturen*. Rabén & Sjögren.
- Ahlbäck, P. M. (2010). Väderkontraktet: plats, miljö rättvisa och eskatologi i Astrid Lindgrens Vi på Saltkråkan. *Barnboken*, 33(2), 5–18.
- Almgren White, A. (2020). Bilderbokens potential att i förskoleklass utveckla förståelse om människans aktiva roll för global hållbar utveckling. I C. Löwe & Å. Nilsson Skåve (Red.), *Didaktiska perspektiv på hållbarhetsteman: i barn- och ungdomslitteratur* (s. 80–103). Natur & Kultur.
- Beauvais, C. (2015). *The Mighty Child*. John Benjamins Publishing Company.
- Beeck, op de N. (2018). Children's Ecoliterature and the New Nature Study. *Children's Literature in Education*, 49(2), 73–85.
- Bokprovning på Svenska barnboksintitutet: En dokumentation (2021). Årgång 2020 #bokprovning. Svenska barnboksintitutet.
- Bondeham, L. (2020). *Mitt bottenliv – av en ensam axolotl*. Berghs förlag och Förlaget.
- Bruner, J. (2002). *The Culture of Education*. Harvard University Press.
- Bylund, L. & Knutsson, B. (2020). The Who? Didactics, differentiation and the biopolitics of inequality. *Utbildning & demokrati*, 29(3), 89–102.
- Dahlbäck, C. & Nordlinder, E. (2020). Sprätten lever än! Minne, påverkan och överlevnadspotential. I P. Degerman, K. Giritli Nygren & S. Nyhlén (Red.), *Kulturell hållbarhet – vad är det?* (s. 80–102.). Makadam.
- Druker, E. (2010). Från dystopier till eco chick: Miljökritiska bilderböcker från 1970-talet och idag. *Horisont*, 57(1), 12–17.
- Evans, J. (Red.). (2015). *Challenging and controversial picturebooks. Creative and critical responses to visual texts*. Routledge.
- Fridberg, M. & Thulin, S. (Red.). (2021). *Arbete med hållbar utveckling i förskolan*. Gleerups.
- Garrard, G. (2012). *Ecocriticism*. Routledge.
- Genette, G. (1980). *Narrative Discourse*. Blackwell.
- Goga, N. (2019). Økokritiske litteratursamtaler – en arena for økt bevissthet om økologisk samspill? *Acta Didactica Norden*, 13(2).
- Goga, N. (2020). Økokritiske perspektiv på representasjoner av skog i skandinavisk børnelitteratur. I U. Nemeth & A. Nordenstam (Red.), *Globalt. Svenskläraryörens årsskrift 2019*. Svenskläraryörens 242, s. 113–129.

- Goga, N., Guanio-Uluru, L., Oddrun Hallås, B. & Nyrnes, A. (2018). *Ecocritical perspectives on childrens texts and cultures: Nordic Dialogues*. Palgrave Macmillan.
- Goga, N. & Guanio-Uluru, L. (2019). Ecocritical perspectives on Nordic children's and young adult literature. Økokritiske perspektiver på nordisk børne- og ungdomslitteratur. *Barnelitterært forskningstidskrift*. 10(1).
- Goga, N. m.fl. (2021). *På tvärs af Norden 2. Økokritiske strømninger i nordisk børne- og ungdomslitteratur*. Nordisk Ministerråd. <http://dx.doi.org/10.6027/nord2021-009/>
- Graeske, C. (2020). I gränslandet. Norm- och ekokritiska perspektiv på Inga borgs böcker om Plupp. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 50(1), 33–40.
- Haag, I., Molander Danielsson, K., Öhman, M. & Päplow, T. (2019). *Perspectives on Ecocriticism: Local Beginnings and Global Echoes*. Cambridge Scholars Publishing.
- Harde, R. "Plus, you children": Growing Ecocitizens in Three American Children's Novels. *The Lion and the Unicorn*, 43(3), 327–344.
- Irigaray, L. (1985). *To Speak is Never Neutral*. Routledge.
- Kirjakori (2020). Published 30.3.2021. https://lastenkirjainstituutti.fi/in-english/kirjakori-annual-statistics-of-finnish-childrens-and-youth-literature/kirjakori-2020-finnish-childrens-and-youth-literature#_Toc72408822
- Kovač, S. N. (2018). Picturebooks and narratology. I: B. Kümmerling-Meibauer (Red.), *The Routledge Companion to Picturebooks* (s. 409–419). Routledge.
- Lanser, S. S. (1992). *Fictions of authority: women writers and narrative voice*. Cornell University Press.
- Laukka, M. (2013). Femton punkter för analys av bilderboken. I: U. Rhedin, Oskar K. & L. Eriksson (Red.), *En fanfar för bilderboken* (s. 185–190). Alfabeta.
- Löwe, C. & Nilsson, Å.(Red.). (2020). *Hållbarhetsteman i barn- och ungdomslitteratur*. Natur & Kultur.
- Massey, G. & Bradford C. (2011). Children as ecocitizens: ecocriticism and environmental texts. I K. Mallan & C. Bradford (Red.), *Contemporary Children's Literature and Film: Engaging with Theory* (s. 109–126). Palgrave. Macmillan.
- Nikolajeva, M. (2017). *Barnbokens byggklossar*. (3 uppl.) Studentlitteratur.
- Nikolajeva, M. (2000). *Bilderbokens pusselbitar*. (1 uppl.) Studentlitteratur.
- Nikolajeva, M. (2010). *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*. Routledge.
- Ommundsen, Å. M. (2015). Who are these picturebooks for? Controversial picturebooks and the question of the audience. I J. Evans (Red.), *Challenging and Controversial Picturebooks*, s. 71-93. Routledge.
- Rhedin, U. (2013). På upptäcktsfärd med bilderboken i nya teoretiska landskap. I: U. Rhedin, K. Oskar & L. Eriksson (Red.), *En fanfar för bilderboken* (s. 15–36). Alfabeta.
- Skolverket. (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet*. Fritzes.
- Soper, K. (1995). *What is nature? Culture, politics and the non-human*. Blackwell Publishers.
- Stephens, J. (1992). *Language and ideology in children's fiction*. Pearson.

Lyngfelt & Söderberg

- Tenngart P. (2019). *Litteraturteori* (s. 151–166). Gleerups.
- Trites, R. S. (2018). *Feminisms in children's and adolescent literature*. University of Mississippi Press.
- UNESCO. (2017). *Education for sustainable development goals. Learning objectives* (www.en.unesco.org). Paris: UNESCO.
- Wals, A. (2015). *Beyond unreasonable doubt. Education and learning for socioecological sustainability in the anthropocene*. Wageningen University.
- Weldemeriam, K. (2020). *Reconfiguring environmental sustainability in early childhood education: a post-anthropocentric approach*. Gothenburg Educational Sciences 447.
- Westin, B. (2013). Djuriskt skrivande: Animala självbiografier och deras författare. I B. Hackman & M. Wahlström (Red.), *Jag är den jag är. Från bekännelse till blogg* (s. 87–98). Ellerström.
- Widhe, O. (2019). Modes of environmental imagination. The eco-movement and the representation of reality in Swedish children's literature från 1968 to 1977. *Barnlitterært forskningstidskrift*, 10(1), 1–16.
- Wistisen, L. (2021). Barnboken i skräpocen: En undersökning av relationen mellan natur, kultur och skräp i Linda Bondestams *Mitt bottenliv 2020*. I *På tvaers af Norden: økokritiske strømninger i nordisk børne- og ungdomslitteratur* (s. 36–41). (På tvaers af Norden; Vol. 2), (Nord; Vol. 9). Nordisk Ministerråd. <https://doi.org/10.6027/nord2021-009>
- Wistisen, L. (2018). Leken i antropocen. Skräpeestetik i Barbro Lindgrens Loranga, Masarin och Dartanjang (1969) och Loranga, Loranga (1970). *Barnboken*, 41, 1–19.
- Österlund, M. (2021). En tid bortom människans: Djuptid och økokritiska perspektiv i Linda Bondestams bilderbok *Mitt bottenliv* (2020). *På tvaers af Norden: økokritiske strømninger i nordisk børne- og ungdomslitteratur* (s. 116–121). (På tvaers af Norden; Vol. 2), (Nord; Vol. 9). Nordisk Ministerråd. <https://doi.org/10.6027/nord2021-009>

Porträttfoto av Anna Lyngfelt, fotograf Cathrine Andersson Busch.

Författarna i ForskUL äger upphovsrätten för sina egna arbeten.
ForskUL är en open access-tidskrift och publiceras under licensen CC BY.

OPEN ACCESS